

HZ. PEYGAMBER'İN ÜMMETİ HAKKINDAKİ KORKULARI/ENDİŞELERİ

Recep BİLGİN*

Öz

Hz. Peygamber, insanlığı Allah'a davet eden bir uyarıcıdır. 23 yıllık risâlet görevi süresinde, Kur'an'ın rehberliğinde sahâbe neslini yetiştirmiştir. O, bir taraftan sahâbe neslini yetiştirirken bir taraftan da gelecek nesillerin Kur'an ve sünnet çizgisinde bir hayat sürmelerini arzu etmiştir. Buna bağlı olarak zaman zaman ümmeti hakkında müjdeleyici ve teşvik edici bilgiler vermiş, zaman zaman da sahâbeyi ve gelecek nesilleri uyarmıştır. Hz. Peygamber uyarılarını; bazen imalı anlatımlarla, bazen emir kipiyle bazen de korku kavramı üzerinden yapmıştır. Hz. Peygamber'in korku kavramı üzerinden ümmetini uyardığı konular incelenmiştir. Araştırmada öncelikli olarak korkunun tanımı yapılmış ve korku kavramı üzerinden ifade edilen hususlar ve ilgili hadisler tespit edilmiştir. Konular iki başlık altında düzenlenmiştir. Birinci başlıkta, korku ve endişenin en tekitli/vurgulu yapısı olan inne ehyefe mâ ehâfü kalıbı ve bu kalıpla aynı anlama gelecek benzer anlatımlar yoluyla yapılan uyarı hadisleri incelenmiştir. İkinci başlıkta, uyarının tekit düzeyi biraz daha düşük olan ehâfü 'aleyküm kalıbı ve bu kalıpla aynı anlama gelecek uyarı hadisleri ele alınmıştır. Çalışmada korku kavramı üzerinden ele alınan hadislerin açıklamalarına yer verilmiş ve hadislerin günümüze bakan yönleri tahlil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Hz. Peygamber, Havf, Endişe, Korku, Uyarı.

Fears/Concerns of the Prophet Muhammad about His Ummah

Abstract

The Prophet Muhammad is a warner who invites humanity to Allah. During his 23-year mission as a prophet, he raised the generation of Companions under the guidance of the Qur'an. While he was raising the generation of Companions, he also wanted future generations to lead a life in line with the Qur'an and the Sunnah. Accordingly, he gave good news and encouraging information about his ummah and warned the companions and future generations. Prophet's warnings; sometimes with suggestive expressions, sometimes with the imperative mood, and sometimes over the concept of fear. In this study, the issues that the Prophet warned his ummah through the concept of fear were examined. In the research, first of all, the definition of fear was made and the issues expressed through the concept of fear and related hadiths were determined. Topics are organized under two headings. In the first title, inne ahyefe mâ ahâfu pattern, which is the most emphatic structure of fear and anxiety, and warning hadiths made through similar expressions that have the same meaning with this pattern are examined. In the second title, the pattern of ehâfü 'aleyküm, which has a slightly lower emphasis level of warning, and the warning hadiths that have the same meaning as this pattern are discussed. In the study, the explanations of the hadiths, which are discussed through the concept of fear, are included and the aspects of the hadiths facing today are analyzed.

Keywords: Hadith, Prophet Muhammad, Havf, Worry, Fear, Warning.

1. Giriş

* Dr. Öğr. Ü., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Temel İslâm Bilimleri Bölümü, Hadis Ana Bilim Dalı, recepbilgin69@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2858-3039>

İslâm, iyilik yapıp kötülükten kaçınmayı ve ilâhî emirlere uymayı tavsiye eden bir dindir. Kur'ân'ın en önemli özelliklerinden birisi, bu hususları içeren uyarı kitabı olmasıdır. Kur'ân, bu özelliği Hz. Peygamber'e de atfederek, onu insanlığa uyarıcı olarak tanıtır. Bu yönüyle Hz. Peygamber, *münzir*/uyarıcıdır. O, hadislerinde ümmetini doğruya yönlendirmek için *tebşir*/müjde ve *inzâr*/uyarı üslubunu kullanmıştır. Uyarı, korkulu bir şeyi haber vererek sakındırmaktır. Uyarının amacı ise insanların iman ve amel bakımından yanlış yollara düşmesini engellemek ve onları doğruya yönlendirmektir.

Hz. Peygamber, yaşadığı dönemde karşılaştığı bazı olumsuz davranışları gördüğü zaman tenkit eder ve uyarmak istediğinde ilgili şahısları halkın içerisinde mahcup etmezdi. Hz. Peygamber'in uyarı üslubu; “davranışı bizim gibi değildir”, “ahlakı, mümin ahlakı değildir” ve “tam bir mümin değildir” gibi imalı anlatımlara ve “korkun!” “sakının!”, “nefret ettirmeyin!”, “zorlaştırmayın!” ve “benden sonra küfre dönmeyin!, birbirinin boynunu vuran kâfirler haline gelmeyin!”¹ şeklinde nehiy üslubuna dayanmaktadır. Ayrıca onun, korku kavramı üzerinden ümmetini uyardığı konular da bulunmaktadır.

Hz. Peygamber'in korku kavramı üzerinden ümmetini uyardığı ve endişelerini dile getirdiği hususlar hakkında, tespit edebildiğimiz akademik bir çalışma bulunmamaktadır. Onun bazı uyarılarını, neden korku kavramını kullanarak yaptığı, korku ile yapılan uyarı konularının diğer uyarı konularına göre ne gibi farklılıklar taşıdığına tespiti bir ihtiyaçtır. Hz. Peygamber'in ümmeti hakkında duyduğu endişelerin, konu ve nitelik bakımından tespit edilmesi ve günümüz açısından yorumlanması, çağımızdaki Müslümanlar açısından önemlidir. Böyle bir konunun tercih edilmesindeki amaç, dağınık bilgilerin bir araya getirilmesi ve bütüncül bir perspektif sunulmasıyla Müslümanların hangi alanlarda dikkatli olmaları gerektiğini ortaya koymaktır. Araştırmanın hedefi ise Hz. Peygamber'in korku söylemiyle uyarıda bulunduğu alanlarda doğru tespitler yaparak Müslümanların şuurlu ve bilinçli hareket etmelerine katkı sunmaktır.

Araştırmada öncelikle *hıvfin* (korku) tanımı, hadislerde korku kavramının tekit ifade eden inne eḥvefe mâ eḥâfü ve tekit ifade etmeyen eḥâfü 'aleyküm kalıbı ve bu kalıplarla aynı anlama gelecek benzer anlatımlar yoluyla yapılan uyarı hadisleri incelenerek yorumlanmış ve günümüze bakan mesajları ortaya konulmuştur. Araştırma nitel desenli bir çalışma olup doküman taraması yapılarak ilgili kalıptaki hadisler tespit edilerek değerlendirilmiş, yararlanılan kaynaklar atıf ve alıntı kurallarına uygundur. Çalışmanın yazım sürecinde akademik kural ve ilkeler ile bilimsel araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir.

2. Korku Kavramı

Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde, kısmî farklılıklarla korku; havf, haşyet ve takvâ gibi kavramlarla ifade edilmiştir. Arapça'da korku kelimesini ifade etmek için kullanılan *hıvaf*, Kur'ân'da türevleriyle

¹ Buhârî, İlim, 43, Hac, 131, Megâzî, 73; Müslim, İmân, 29.

beraber 124 kez yer alan bir kavramdır.² *Havf*, “hoşlanılmayan bir durumun başa gelmesi ya da sevilen bir şeyin elden gitmesi endişesi” şeklinde tanımlanmıştır.³ Zemahşerî (ö. 538/1144) *havf* kavramını “إِنَّمَا كَرُوكُ (havf); “gerçekleşmesi istenmeyen olası bir durumdan dolayı insanı kaplayan sıkıntı/üzüntü/endişe duygusu” olarak tanımlanabilir. Gerçekleşmesi beklenen olay eğer meydana gelmişse bu durumda korku, hüznə dönüşmektedir. Hüzün, bir olay gerçekleştiğinde; korku ise gerçekleşme ihtimalinde ortaya çıkan bir duygudur.⁵

Korkuyu tetikleyen en etkili unsur, yakın tehdit algısıdır. Bu algıların sebepleri vardır. Hz. Peygamber, kendi şahsını merkeze alarak bireysel davranmadığı için onun uyarılarını, yakın tehdit algısı yerine yakın-uzak tüm tehdit algıları şeklinde düşünmek gerekir. Tehdit algısının oluşabilmesi için ortada somut verinin gerçekleşme ihtimali olmalıdır. Somut veri ihtimalinin gerçekleşmemesi sevince, gerçekleşmesi ise hüznə dönüşür. Hz. Peygamber’in korku kavramıyla, müminler için somut veri olabilecek tehlikeleri ilan ederek uyarılarda bulunması “*Andolsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, müminlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir.*”⁶ âyetinin mefhumu gereği şefkat ve merhamet peygamberi olmasından ileri gelmektedir. Uyarılar sayesinde birçok mümin, tehlikelere düşmemek için önlem olarak kurtuluş çareleri arayacaktır.

3. Korku/Endişe İfade Eden Belirli Kalıplar ve İlgili Hadisler

Hz. Peygamber müminler hakkında korku ve endişelerini belirli kalıplar kullanarak dile getirmiştir. Bu kalıplardan bazıları şunlardır:

3.1. İnne eḥvefe mâ eḥâfû

Hadislerde korku ve endişeyi en üst perdede belirten tekitli ifade, *inne eḥvefe mâ eḥâfû* “إِنَّ أَخَوْفَ مَا أَخَافُ” ibâresidir. Bu ifade “en çok korktuğum şey” anlamına gelir. Bu yapıdaki hadisler, fiil ve takrirlere değil, doğrudan söze bağlı hadisler olup, merfû, mevkuf ve maktu hadis türlerinin tamamında görülmektedir. Merfû hadisler bakımından kullanımı ise oldukça azdır. *İnne eḥvefe mâ eḥâfû* yapısı, hadislerde aynı anlama gelecek şekilde bazı değişikliklerle kullanılmıştır. Bu kullanımlar arasında;

إِنَّ أَخَوْفَ مَا أَتَخَوَّفُ, إِنَّ أَخَوْفَ مَا أَخَافُ عَلَى أُمَّتِي, أَخَوْفَ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمْ, إِنَّ أَخَوْفَ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمْ, إِنَّ أَخَوْفَ مَا أَخَافُ عَلَى هَذِهِ الْأُمَّةِ, عَلَيْكُمْ” ibareleri yer almaktadır. Bu ibarelerle, bir taraftan korkulan konuda sabırsızlık gösterilmesi ve o fiilin işlenmesi vehmi dile getirilirken, bir taraftan da

² Muhammed Fuâd Abdülbâkî (1882-1968), *Mu‘cemü’l-müfehres li-elfâzi’l-Ḳur‘âni’l-Kerim*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1987, s.246-248.

³ el-Cürçânî, Seyyid eş-Şerîf (ö. 816/1413), *Kitâbu’t-ta’rifât*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Lübnan, 1403/1983, s.101.

⁴ ez-Zemahşerî, Ebü’l-Ḳâsım Cârullâh (ö. 538/1144), *el-Keşşâf ‘an hakâiki gâvâmiḍi’t-tenzîl*, Dâru’l-Kütübi’l-‘Arabiyye, Beyrut, 1407/1987, C.I, s.469, C.III, s.302.

⁵ el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr (ö. 333/944), *Te’vilâtü’l-Ḳur‘ân*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1425/2005, C.IV, s.121; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C.III, s.393.

⁶ 9/Tevbe/128.

korkulan şeyin ne kadar çirkin olduğu ve yasaklandığı hususundaki vurgu anlatılmaktadır.⁷ İbarede geçen *ehvefe* “أَخَوْفَ”, bir şeyin etkisinin ve zararının çok olduğu anlamına gelmektedir.⁸

Hadislerde kullanılan bu yapı, Hz. Peygamber’in ümmeti için en çok korktuğu, kaygı ve endişe duyduğu hususları ifade eder. Bu yapıdaki ifade aynı zamanda sahâbe tarafından da kullanılmıştır. Bu kullanımlardan birisi ashaptan Süfyân b. Abdillâh es-Sekafî’nin Hz. Peygamber’den rivayet ettiği istikamet hadisinde şu şekilde geçmektedir: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ حَدِّثْنِي بِأَمْرٍ أَعْتَصِمُ بِهِ، قَالَ: قُلْ رَبِّيَ اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقِمْ، قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا أَخَوْفَ مَا تَخَافُ عَلَيَّ، فَأَخَذَ يَلْسَانَهُ نَفْسِهِ، ثُمَّ قَالَ: هَذَا. “Ey Allah’ın Resûlü! (s.a.v.) bana sıkıca sarılacağım bir konu söyleyiniz” dedim. Allah Resûlü (s.a.v.): “Rabbim Allah’tır de, sonra dosdoğru ol!” buyurdu. Ben: “Ey Allah’ın Resûlü! (s.a.v.) hakkımda en çok endişe ettiğiniz/korktuğunuz şey nedir?” dedim. Bunun üzerine kendi dilini tuttu ve: “İşte budur/diline hâkim ol” buyurdu.”⁹ Hadiste geçen “مَا أَخَوْفَ مَا” cümlesinin cevabında yer alan mahzûf ibarenin, “إِنَّ أَخَوْفَ مَا أَخَافُ عَلَيْكَ/senin hakkında en çok endişelendiğim şey” şeklinde olduğu ifade edilebilir. İstikamet hadisinde yer alan mezkûr ifade kalıbı, Hâkim en-Nîsâbüri’nin (ö. 405/1014) *el-Müstedrek*’inde “إِنَّ أَكْثَرَ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمْ” şeklinde nakledilmiştir.¹⁰ Bu ibare; bir kişinin en olumsuz özelliğini, en zayıf/zaaf noktasını ve en tehlikeli olan yönünü ortaya koyan, uyarı niteliğinde bir tespit ifadesidir. Hz. Peygamber bu hadiste, Süfyân b. Abdillâh hakkında olumsuz olarak tespit ettiği noktaya, beden dilini kullanarak dikkat çekmiştir.

İnne ehvefe mâ ehâfû kalıbıyla rivayet edilen merfû hadislerin *Kütüb-i Sitte*’deki dağılımı: Buhârî’nin *el-Câmi’u’s-Şahîh*’inde bir yerde “إِنَّ أَكْثَرَ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمْ” şeklinde,¹¹ Müslim’in *el-Câmi’u’s-Şahîh*’inde bir yerde,¹² Tirmizî’nin *es-Sünen*’inde iki yerde¹³ ve İbn Mâce’nin *es-Sünen*’inde iki yerde olduğu tespit edilmiştir.¹⁴ Bu kalıpla Ebû Dâvûd ve Nesâî’nin *es-Sünen*’lerinde hadis rivayet edilmemiştir. *Kütüb-i Sitte* dışında da bu kalıpla rivayet edilen hadisler yer almaktadır. Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde bu yapıyla rivayet edilen merfû hadis sayısı beştir.¹⁵ Bu sayıya, tekrar eden hadisler dâhil edilmemiştir.

İnne ehvefe mâ ehâfû yapısıyla hadis kaynaklarında rivayet edilen hadisler, konu başlıkları halinde şu şekilde sıralanabilir:

⁷ ed-Dihlevî, Abdülhak b. Seyfeddin (ö. 1052/1642, *Lema’âtü’t-tenkih fî şerhi Mişkâti’l-meşâbih*, Thk. Takiyyüddin en-Nedvî, Dâru’n-Nevâdir, Suriye, 1435/2014, C.VI, s.382-383.

⁸ es-Sindî, Muhammed b. Abdilhâdî (ö. 1138/1726), *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ Süneni İbn Mâce/Kifâyetü’l-hâce fi şerhi Süneni İbn Mâce*, Dâru’l-Cil, Beyrut, trs., C.II, s.118.

⁹ Tirmizî, Zühhd, 60.

¹⁰ Hâkim en-Nîsâbüri (ö. 405/1014), *el-Müstedrek ‘ale’s-Şahîhayn*, Thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1410/1990, C.IV, s.349.

¹¹ Buhârî, Rikâk, 7.

¹² Müslim, Zekât, 41.

¹³ Tirmizî, Hudûd, 24, Fiten, 51.

¹⁴ İbn Mâce, Hudûd, 12, Zühhd, 21.

¹⁵ Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), *Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Thk. Şuayb el-Arnaût, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1421/2001, C.I, s.289, C.XVII, s.84, C.XXIII, s.317.

3.1.1. Dünya nimetleri

Hiz. Peygamber'in ashabına hitaben en vurgulu bir şekilde çekincesini ve endişesini dile getirdiği hususların başında dünya nimetleri gelmektedir.

Ebû Saîd el Hudrî'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Hiz. Peygamber (s.a.v.), şöyle buyurmuştur: قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ أَكْثَرَ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمْ مَا يُخْرِجُ اللَّهُ لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ قِيلَ: وَمَا بَرَكَاتُ الْأَرْضِ؟ قَالَ: زَهْرَةُ الدُّنْيَا فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ: هَلْ يَأْتِي الْخَيْرُ بِالشَّرِّ؟ فَصَمَتَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ يُنْزَلُ عَلَيْهِ، ثُمَّ جَعَلَ يَمْسُحُ عَنْ جَبِينِهِ، فَقَالَ: أَيُّنَ السَّائِلِ؟ قَالَ: أَنَا - قَالَ أَبُو سَعِيدٍ: لَقَدْ حَمِدْتَاهُ حِينَ طَلَعَ ذَلِكَ - قَالَ: لَا يَأْتِي الْخَيْرُ إِلَّا بِالْخَيْرِ، إِنَّ هَذَا الْمَالَ خَضِرَةٌ حُلْوَةٌ، وَإِنْ كُلَّ مَا أَتَيْتَ الرَّبِيعَ يَفْتُلُ حَبَطًا أَوْ يُلْمُ، إِلَّا أَكَلَةَ الْخَضِرَةَ، أَكَلْتُ حَتَّى إِذَا امْتَدَّتْ حَاصِرَتَاهَا، اسْتَقْبَلْتُ الشَّمْسَ، فَاجْتَرَّتْ وَتَلَطَّتْ وَبَالَتْ، ثُمَّ عَادَتْ "Sizin hakkınızda en çok korktuğum/endişelendiğim şey, Allah'ın sizin için topraktan çıkarmış olduğu nimetlerdir". Resûlullah'a (s.a.v.), "Toprağın nimetleri nelerdir?" diye soruldu. Resûlullah (s.a.v.), "Dünyanın güzellikleridir" diye cevap verdi. Bunun üzerine orada bulunan birisi, "Hayır, hiç şer getirir mi?" diye sordu. Hiz. Peygamber (s.a.v.) cevap vermeyip sustu. Hatta kendisine vahiy nazil olacak sandık. Bir müddet sonra alnını sildi ve "O soruyu soran nerede?" dedi. O zat, "Benim, buradayım" dedi. Hiz. Peygamber (s.a.v.): "Hayır, ancak hayır getirir. Şu dünya malı taze ve tatlıdır. Yağmurun yeşertip bitirdiği her şey, insana şişkinlik vererek ya öldürür veya ölüme yaklaştırır. Ancak bitki ile beslenen hayvanlar böyle değildir. Çünkü onlar yerler-yerler; karınları şişince güneşe çıkarlar ve karınlarındakini çıkarıp ikinci defa yerler. Dünya malı gerçekten tatlıdır. Kim onu helal bir şekilde elde eder ve onun zekâtını vererek hayırda harcarsa, sahibinin Allah rızasına nail olması için ne güzel bir vesile olur! Kim de dünya malını haksız olarak elde ederse daima yiyen, fakat bir türlü doymayan kimse gibi olur."¹⁶

Hadiste geçen, "yerin nimeti ve dünya güzelliği", insanın bu dünyadaki sınavının ana merkezini oluşturmaktadır. Bu hususta Kur'ân'da şöyle buyurulmaktadır: "Biz, insanların hangisinin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye yeryüzündeki her şeyi dünyanın kendine mahsus bir zinet yaptık."¹⁷ Hadiste geçen yerin nimetinden, yeryüzünde yetişen ve yetiştirilen tüm bitkiler olduğu anlaşılmaktadır. Bu da dünya malına işaret etmektedir. Hadiste dünya güzelliğinin, insanı haksızlık yapmaya götüren tetikleyici ve cazip bir tarafının olduğuna dikkat çekilmiştir. İnsanların birbirine yaptığı haksızlıkların birçoğunda dünyevî kazanç arzusu başta gelmektedir.

İnsanın imtihan edilebilmesi için imtihanı geçip-geçmeyeceğini gösteren somut olgu ve olayların olması gerekir. Bu somut olguların başında da dünyanın cazip güzelliği gelmektedir. Bu güzelliğe aldanarak başkasına ait bir karış toprak parçasını kendi üzerine almak, kişinin âhiret hayatını mahveder. Hadiste dünyanın cazip güzelliğinin aldatıcı özelliğinden kurtulmanın çaresi, zekât vermek

¹⁶ Buhârî, Rikâk, 7; Müslim, Zekât, 41; Ahmed b. Hanbel, Müsned, C.XVII, s.84.

¹⁷ 18/Kehf/7.

ve hayır yolunda infak etmek şeklinde açıklanmıştır. Malını ve imkânlarını Allah yolunda harcamak, dünyanın cazip güzelliğine aldanmamak için alınmış en önemli tedbirdir.

3.1.2. Etkili konuşan samimiyetsizler

Hız. Peygamber'in ashabına hitaben en vurgulu bir şekilde çekincesini ve endişesini dile getirip ümmetini uyardığı hususlardan bir diğeri, etkili konuşan samimiyetsiz kimselerdir.

Samimiyetsiz kişilerin Müslümanlar üzerindeki tesiri hakkında Hız. Ömer'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *إِنَّ أَخْوَفَ مَا أَخَافُ عَلَى أُمَّتِي كُلِّ مُنَافِقٍ عَلِيمِ اللِّسَانِ* “*Ümmetim hakkında en çok korktuğum şey, etkileyici konuşan/ağzı laf yapan münafıklardır.*”¹⁸ Hadiste geçen ‘*alîmü’l-lisân*’ tabiri, “konuşmasını çok iyi bilen” demektir. Bu kişilerin ağızları çok iyi laf yapar ve muhatapı etkileyecek derecede bilgi birikimine sahiptirler. Hız. Peygamber'in böylelerini münafık olarak adlandırması, bunların gerçekte İslâm'ın ve Müslümanların faydasına konuşmadığı, daha çok kendi şöret ve menfaatleri için çalıştıklarını göstermek içindir. Bu kişiler, etkileyici konuştukları için muhatapları üzerinde önemli etki bırakırlar. İnsanlar, hem hatibin üslubundaki güzel ve etkili konuşmasına hem de din adına yapılan olumlu açıklamalara bakarak bunların peşlerinden gider ve aldanırlar. Hız. Peygamber'in korkup endişe duyduğu ve bu sebeple ümmetini uarmaya çalıştığı nokta, müminlerin münafıkların tesiri altında kalacak olmalarıdır.

Bilindiği gibi münafıkların hepsi ‘*alîmü’l-lisân*’ değildir. Tüm münafıklar, İslâm toplumu için tehlikeli olsalar da ‘*alîmü’l-lisân*’ olanların tehlike boyutu en üst seviyededir. Zira bunlar, halk tabakasında bulunan sıradan insanlardan oluşmaz. Bir insanın hitabet ustası ve etkili konuşması için eğitim alması gerekir. Buradan anlaşıldığına göre ‘*alîmü’l-lisân*’, topluma hizmet etmek için görev alan, her türlü kademedeki insanları kapsar. Bir diğere anlatımla ‘*alîmü’l-lisân*’ olanlar; kültürel ve entelektüel birikime sahip, akademik çevrede söz hakkı elde etmiş din ve devlet adamları gibi kimseler olarak görülebilir. Bu kişiler konuşurken olayların aklî ve mantıkî yönlerini izah ederek hikmetle konuşurlar.¹⁹ Bunların en belirgin özellikleri, söylemleriyle eylemlerinin birbiriyle uyum içinde olmamasıdır. Münâvî'nin (ö. 1031/1622) hadisteki ‘*alîmü’l-lisân*’ olan münafıkların özellikleri arasında, ilmi kendisine geçim kaynağı olsun diye meslek edinenlerle, ilmi gurur duymak ve saygın olmak için öğrenenleri zikretmesi, konunun sadece din merkezinde ele alınmadığını göstermektedir.²⁰

¹⁸Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C.I, s.289, 399; el-Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr (ö. 292/905), *el-Baḥru’z-zehḥâr/Müsned*, Thk. Adil b. Sa’d, Mektebetü’l-‘Ulûm ve’l-Hikem, Medine, 1427/2006, C.I, s.434, C.IX, s.13; et-Taberânî, Ebû’l-Kâsım Müsnidü’d-Dünyâ (ö. 360/971), *el-Mu‘cemü’l-kebîr*, Thk. Hamdi b. Abdülmecîd es-Selefi, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, 1415/1994, C.XVIII, s.237.

¹⁹ Münafıkların hikmetle konuştuklarına dair hadis için bk. el-Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyn (ö. 458/1066), *Şuabü’l-îmân*, Thk. Abdülalî Abdülhamîd, Mektebetü’r-Rüşd, Riyad, 1423/2003, C.III, s.27.

²⁰ el-Münâvî, Muhammed Abdürraûf (ö. 1031/1622), *et-Teysir bi-şerḥi’l-Câmi’i’ş-şâgîr*, Mektebetü’l-İmâm eş-Şâfiî, Riyad, 1408/1988, C.I, s.309.

3.1.3. Gösteriş hastalığı ve gizli tutkular

Hiz. Peygamber'in ashabına hitaben vurgulu bir şekilde çekincesini ve endişesini dile getirip ümmetini uyardığı hususlardan bir diğeri, küçük şirk olarak gördüğü riya ve gizli tutkudur. Bu hususla ilgili İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde Şeddâd b. Evs'ten rivayet edildiğine göre Hiz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *إِنَّ أَخَوْفَ مَا أَتَخَوَّفُ عَلَى أُمَّتِي، الْإِشْرَاقُ بِاللَّهِ، أَمَا إِنِّي لَسْتُ أَقُولُ يَغْبُثُونَ شَمْسًا، وَلَا قَمَرًا، وَلَا وَتْنَا، وَلَكِنْ أَعْمَالًا* "Ümmetim hakkında en çok korktuğum şey, Allah'a şirk koştur. Ben, "Güneş'e, Ay'a ya da puta tapacaklar" demiyorum. Fakat onlar Allah'tan başkası için amel edecekler. (Korktuğum bir diğeri husus), gizli şehvettir."²¹ Bu hadisin daha uzun başka rivayetleri de vardır.²² Hadisin isnadıyla ilgili "isnadı sahih"²³ ve "isnadı zayıf" şeklinde iki farklı değerlendirme yapılmıştır.²⁴ Ancak hem bu hadisin mefhumunun başka hadislerde geçmesi hem de bu hadisin mevkuf rivayetinin isnadının sahih olarak değerlendirilmesi²⁵ sebebiyle hadisin manasını muteber olarak kabul etmek gerekir. Gösterişle ilgili olarak bir kutsî hadiste Yüce Allah, "İşlediği bir amelde benden başkasını bana ortak koşan kişiyi de onun şirkini de reddederim" buyurmuştur.²⁶

Hadiste Hiz. Peygamber'i kaygılandırılan iki husus öne çıkmaktadır. Birisi riya/gösteriş, diğeri ise gizli şehvettir. Riyanın küçük şirk olması, Allah için yapılması gereken amel ve ibadetlerin, kullara gösteriş için yapılmasından kaynaklanmaktadır. İbadet ve ameller, yalnız Allah rızasını kazanmak için yapılır. Gösterişin endişe ve kaygı verici noktası, Allah'ı ana merkezden çıkararak o merkeze insanların yerleştirilmesidir. Gösteriş, saygınlık kazanma ve kendini değerli gösterme gayretinden ileri gelmektedir. Bunun altında ise dünyevî çıkar ve beklenti arzusu yatmaktadır. Hiz. Peygamber, böyle bir arzunun insanı şirke düşürme tehlikesi hakkında ümmetini uyararak ibadet ve ameller esnasında bu gibi arzulara kapılmamaları gerektiğini belirtmektedir. Kişinin ibadet ve amel niyetine, Allah'ın rızasını aramaktan başka gayeler girdiği anda, gizli şirk devreye girer ve ihlâsı bozar. Bu durumda kişi şiklen Allah'a ibadet ediyormuş gibi görünse de hakikatte Allah'a ibadet etmemektedir. Dolayısıyla gösteriş yapanın ibadet ve amelleri, Allah katında değersiz ve geçersizdir. Riya ile amel edenlerin riyakârlıkları, âhirette Allah tarafından teşhir edilecek ve açığa vurulacaktır.²⁷

Gösterişten kurtulmanın ya da gösterişe düşmemenin yollarından birisi, kişinin ibadet ve amellerini yaparken kendisini yalnız ortamlara alıştırmasıdır. Mümin, yalnız başına yaptığı ibadet ve amellerinde, Allah'ın kendisini gördüğü düşüncesiyle hareket ederek, ihsan²⁸ şuuruyla tek merkeze

²¹ İbn Mâce, Zühd, 21.

²² Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek 'ale's-Sahihayn*, C.IV, s.366.

²³ Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek 'ale's-Sahihayn*, C.IV, s.366.

²⁴ Nâsirüddin el-Elbânî (1914-1999), *Şahîhu't-terğib ve't-terhîb*, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd, 1421/2000, C.I, s.29.

²⁵ Şuayb el-Arnaût, "4205 Nolu Hadis Dipnot Açıklaması", *Süneni İbn Mâce*, mlf. İbn Mâce, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, y.y., 1430/2009, C.V, s.292.

²⁶ Müslim, Zühd, 46; İbn Mâce, Zühd, 21.

²⁷ Buhârî, Rikâk, 36, Ahkâm, 9; Müslim, Zühd, 47, 48.

²⁸ Buhârî, Tefsîr, 31/2, İmân, 37; Müslim, İmân, 1.

yoğunlaşmalıdır. Her türlü işinde Allah'ı merkeze alarak O'nun rızasını amaçlayan kişi, şirk ve gösteriş kaygularından uzak olur.

Gizli şehvet hakkında iki farklı bakış açısı vardır. Birincisi hadisin ilk kısmında geçen gösterişe bağlı olarak yapılan yorumdur. Bu yoruma göre gizli şehvet; yapılan ibadet ve amellerin insanlar tarafından görülüp bilinmesinin arzu edilmesidir.

Şehvet genel olarak nefsin istediği bir şeye karşı güçlü meyil²⁹ ve nefsin uygun gördüğü şeyi talep etmek üzere harekete geçmesi³⁰ şeklinde tanımlanmıştır. Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî (ö. 770/1368-69), şehveti “اشتياق النفس إلى الشيء/ *nefsin bir şeye iştiyak/özlem duyması*” olarak tanımlamıştır.³¹ Bu tanımlar, şehvetin ibadet ve amellerde ortaya çıkabileceğini gösteren önemli verilerdir. Gösterişe dayalı bir ibadet ve amel, kişinin dünyevî bir çıkar elde etmesine ya da psikolojik olarak haz duymasına sebep olmuşsa, bu durumda nefis aynı duyguları tekrar yaşamak isteyebilir. Zamanla bu istek, kişinin benliğine yerleşir ve onda görünür olma duygusu alışkanlık haline gelir. Bu yönüyle gizli şehvet, “insanlara görünme arzusu” olarak ortaya çıkar.³²

Hadiste geçen gizli şehvet hakkında yapılan ikinci yoruma göre gizli şehvet; kadına karşı duyulan istek ve tutkulardır.³³ Münâvî gizli şehveti, kişinin insanlara günah işlemediğini gösterip, kalbinde günah arzusunu gizlemesi şeklinde yorumlamıştır.³⁴ İslâm ahlâkında, günah işleme arzusuna rağmen kişinin sabrederek günah işlememesi kişiye sevap kazandıran bir durumdur. Münâvî'nin kastettiği hususun kalbinde günah arzusu olup da sırf insanlara günah işlemediği intibainı vererek insanların yanında günah işlemeyen ancak tek başına kaldığında günah işleyen kişinin içine düştüğü durum olarak anlaşılabilir.

Hz. Peygamber'in çok korktuğunu belirterek gizli şehvet hakkında uyarılarda bulunması hem bilinçli olarak şehvet duygusunun insanlardan gizlenmesi hem de bilinç dışı gelip de insanı günaha sürükleyen anlık gelişen şehvet duygusu olarak anlamak da mümkündür. İnsandaki şehvet duygusunun nerede ve ne zaman depreşip ortaya çıkacağı bilinmediği için, tehlike arz etmektedir. Özellikle karşı cinse karşı helâl olmayan cinsel arzuların depreşmesi ve böylece kişinin harama düşme olasılığı, gizli şehvet olarak görülebilir. Kısaca gizli şehvet; pusuda bekleyen, fırsat kollayan, kişiyi kötülüğe yönelten ve âhiretini mahvedecek potansiyel taşıyan her türlü olumsuz arzular/tutkular olarak ifade edilebilir.

²⁹ Râgıb el-İsfahânî (ö. 502/1108), *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, Thk. Safvân Adnân Dâvudî, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1412/199), s.468.

³⁰ Cürçânî, *Kitâbu't-ta'rifât*, s.129.

³¹ el-Feyyûmî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed (ö. 770/1368-69), *el-Mişbâhu'l-münîr fi garîbi's-Şerhi'l-Kebîr*, Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, trs., C.I, s.326.

³² el-Münâvî, *et-Teyisîr bi-şerhi'l-Câmi'i's-şagîr*, C.I, s.309.

³³ el-Münâvî, *et-Teyisîr bi-şerhi'l-Câmi'i's-şagîr*, C.I, s.309.

³⁴ el-Münâvî, *et-Teyisîr bi-şerhi'l-Câmi'i's-şagîr*, C.I, s.309.

3.1.4. Cinsî sapıklık ve ahlâkî yapının bozulması

Hiz. Peygamber'in ashabına hitaben en vurgulu bir şekilde çekincesini ve endişesini dile getirip ümmetini uyardığı hususlardan bir başkası, toplumsal çöküşün ve tefessühün bir göstergesi olan cinsî sapıklık ve homoseksüelliktir. Bu hususla ilgili olarak Câbir b. Abdillâh'tan rivayet edilen bir hadiste Hiz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“إِنَّ أَخَوْفَ مَا أَخَافُ عَلَى أُمَّتِي عَمَلُ قَوْمِ لُوطٍ”* *“Ümmetim hakkında en çok korktuğum şey, Lût kavminin amelini işlemeleridir.”*³⁵ Lût kavminin ameli, eşcinsel erkeklerin birbirlerine karşı duydukları cinsel arzu ve cinsel davranış biçimi olarak görülür. Lût kavminden daha önce herhangi bir dönemde, eşcinsel erkek davranışları sergileyen bir topluluk görülmemiştir.³⁶ Lût kavmi, gay/eşcinsel erkek davranışları sergileyen ilk kavimdir. Bu kavmin ikinci olumsuz davranışı ise temiz insanları toplumdaki tecrit etmeleridir. Hadiste genel olarak birinci davranışın kastedildiği anlaşılrsa da ikinci davranış biçiminin birinci davranışın bir sonucu olarak ortaya çıktığı gerçeği göz ardı edilmemelidir. Kısaca eşcinseller, kendi fiillerini merkeze alarak belli bir süre sonra fitrata uygun davrananları “pek namuslu insanlar”³⁷ diye aşağılayarak kendi doğrularını hâkim kılmaya ve toplumun ahlâkî yapısını bozmaya çalışmışlardır. Cinsî sapıklıkların bir sonraki nesillere sirayet etmemesinin sebebi, bu kavmin helak edilmiş olmasıdır.³⁸ Eşcinsellik bir helak sebebidir ve bu fiili işleyenler için gazaptan kurtuluşun çaresi yoktur.

Hiz. Peygamber, ümmetinden bazı kimselerin Lût kavminin yaptığı gibi eşcinsel davranışlar sergileyebilme ihtimalini ve tehlikesini gündeme getirerek üst seviyeden uyarıda bulunmuştur. Eşcinsellik, Yüce Allah'ın kadın-erkek arasında koyduğu hikmet kanunlarını yok ettiği için aklen, fitraten ve şer'an eleştirilmeli ve kınanmalıdır.³⁹

3.1.5. Yanlış sürükleyen önderler

Hiz. Peygamber'in ashâbına hitaben en vurgulu bir şekilde çekincesini ve endişesini dile getirip ümmetini uyardığı hususlardan bir başkası, insanları yanlış sürükleyen önderlerdir. Bu hususla ilgili olarak Ebû'd-Derdâ'nin rivayet ettiği hadiste Hiz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“أَنَّ أَخَوْفَ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمْ الْأَيْمَةَ الْمُضِلُّونَ”* *“Ümmetim hakkında en çok korktuğum şey, dalâlete sürükleyen (yoldan çıkarıp yanlış sevk eden) liderlerdir.”*⁴⁰ Bu hadisin farklı bir versiyonunu, Ebû Zerel-Gıfârî şu şekilde rivayet etmiştir: *“كُنْتُ أَمْشِي مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: لَعْنَةُ الدَّجَالِ أَخُوْنِي عَلَى أُمَّتِي قَالَهَا ثَلَاثًا. قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا هَذَا الَّذِي عَنَيْتُ؟ قَالَ: أَمْشِي مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: لَعْنَةُ الدَّجَالِ أَخُوْنِي عَلَى أُمَّتِي قَالَهَا ثَلَاثًا. قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا هَذَا الَّذِي عَنَيْتُ؟ قَالَ: أَيْمَةٌ مُضِلِّينَ”* *“Resûlullahla beraber yürüyordum. Bir ara üç kez “Deccâl dışında ümmetim hakkında beni en çok endişelendiren/korkutan şey!” diyerek tekrar etti. Ben de “Ey Allah'ın Resûlü, sizi deccâlin dışında ümmetiniz hakkında en çok endişelendiren şey nedir” diye sordum. O da*

³⁵ İbn Mâce, Hudûd, 12; Tirmizî, Hudûd, 24; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C.XXIII, s.317.

³⁶ *7/Arâf*/80.

³⁷ *7/Arâf*/82; *27/Neml*/56.

³⁸ *7/Arâf*/84.

³⁹ el-Münâvî, *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-şâgîr*, el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, Mısır, 1356/1938, C.II, s.420.

⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C.XLV, s.478; et-Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân (ö. 204/819), *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Şayâlisî*, Thk. Muhammed Abdilmuhsin et-Türki, Dâru'l-Hicr, Mısır, 1419/1999), C.II, s.321.

“insanları saptıran liderlerdir” diye cevap verdi.⁴¹ Aynı hadisin benzer bir başka anlatımı, Hz. Ali tarafından da rivayet edilmiştir.⁴²

Hadiste geçen *eimme*, *imâmın* çoğuludur. İmam; önder, öncü, lider, namaz kıldırın kişi, idareci ve devlet başkanı gibi anlamlara gelmektedir. İmamı, hem fikir hareketlerine ve sosyal oluşumlara öncülük eden, görüşleri ile ilim çevrelerinde geniş yankı uyandıran âlimler⁴³ hem de devlet yönetiminde söz sahibi olan idareciler şeklinde anlamak mümkündür. Arkasında kitleleri sürükleyen tüm yöneticiler, bir yönüyle imamdır. Her türlü dinî, siyasî, fikrî ve sosyal oluşumların liderleri, imam kavramı kapsamında değerlendirilebilir.

Hadisin bazı rivayetlerinde saptıran liderler ifadesi, “الأئمة المضلين” şeklinde mansûb olarak, Ebû Zer rivayetinde ise “الأئمة المضلون” şeklinde merfû olarak zikredilmektedir. Ebû'l-Bekâ 'Ukberî (ö. 616/1219), hadisi i'rab açısından tahlil edip yorumlarken “غَيْرُ الدَّجَالِ أَخُوْفٌ عَلَى أُمَّتِي” ifadesini, *deccâlin dışında en çok korktuğum şey* manasına değil, *deccâlden daha çok korktuğum şey* manasına geldiğini ifade eder.⁴⁴ Ebû Zer rivayetindeki “الأئمة المضلون” şeklinde merfû okuyuş, böyle bir manayı daha güçlü şekilde teyit eder.⁴⁵ Bu durumda *el-eimme el-müdidillûn/el-eimme el-mudillîn* (saptıran liderler), deccâlden daha çok korkulması gereken kişiler olarak ortaya çıkmaktadır. Bu açıklama çerçevesinde hadisin mefhumu şöyle anlaşılabilir: “Deccâlin fitnesi çok tehlikelidir. Ama daha tehlikeli olan, saptıran liderlerdir.”

Hadiste saptıran liderlerin deccâlden daha çok korkulması gereken kişiler olmasının sebeplerinden birisi, deccâlin kıyamet alâmetlerinden olması hasebiyle belirli bir dönemde, saptıran liderlerin ise her dönemde ortaya çıkması ihtimalidir. Ayrıca saptıran liderlerin deccâl ile mukayese edilerek anlatılması, deccâl döneminde bu liderlerin etkisinin çok daha güçlü olacağına işaret etmektedir. Toplumda her alanda önde bulunan liderlerin, sosyolojik olarak toplumla iç içe olduklarından, etkileri daha fazladır. Deccâl de tek başına insanları yoldan çıkaramayacak, hükmedici konumunda toplumu etkilemek için ara elemanlar kullanacaktır.

Abdullah b. Mes'ûd, insanları doğru yoldan saptıran liderlerin, toplumun büyükleri olduğunu açıklar ve böyle durumlarda selefî hayat tarzının esas alınması gerektiğini belirtir.⁴⁶ Buna göre topluma öncülük edenlerin söylem ve eylemlerinin doğruluk derecesini denetleyecek mekanizmalar; Kur'ân'ın rehberliği, Hz. Peygamber'in sünnet-i seniyyesi ve selef-i sâlihinin hayat tarzıdır. Hz. Peygamber'in hadisinden anlaşıldığına göre bazı liderler, sayılan bu hususları dikkate almayarak insanları yanlış sevk

⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C.XXXV, s.222.

⁴² İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr (ö. 235/849), *Kitâbü'l-muşannef fi'l-eḥâdîs ve'l-âşâr*, Thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1409/1988, C.VII, s.493; Ebû Ya'lâ el-Mevsilî (ö. 307/919), *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, Daru'l-Me'mûn, Dımaşk, 1404/1984, C.I, s.359.

⁴³ Ögüt, Salim, “İmam”, *DİA*, İstanbul 2000, C.XXII, s.188.

⁴⁴ el-'Ukberî, Ebû'l-Bekâ (ö. 616/1219), *İ'rabü mâ yüşkilü min elfâzi'l-hadîsi'n-nebevî*, Thk. Abdülhamîd Hindâvî, Müessesetü'l-Muhtâr, Kahire, 1420/1999, s.58-59.

⁴⁵ el-Münâvî, *et-Teyisîr bi-şerhi'l-Câmi'i's-şagîr*, C.II, s.162.

⁴⁶ İbn Teymiyye, Takıyyüddîn (ö. 728/1328), *el-Kavâ'idü'n-nûrâniyye*, Thk. Ahmed b. Muhammed el-Halîl, Dâru İbni'l-Cevzî, el-Memleketü'l-Arabiyyeti's-Suudiyye, 1422/2020, s.108-109.

önemini ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber, nübüvvet görevi esnasında sürekli olarak şirkle mücadele etmiş ve tevhid inancını yerleştirmek için uğraşmıştır. Şirk Allah'ın affetmeyeceği bir günahdır.⁵⁰ Hz. Peygamber'in şirk tehlikesinden korkmaması, ferdî olarak şirke düşenlerin olabileceği ancak toplu olarak ümmetinin şirke düşmeyeceği şeklinde yorumlanmıştır.⁵¹ Yeryüzü hazinelerinden maksat, Müslümanların ileride fetihlerle elde edecekleri dünyevî nimetler ve imkânlardır.⁵² İnsanların ekonomik açıdan daha çok imkânlarla sahip olmaları, birbirleriyle çekişmelerine sebep olacaktır. Molla Gürânî (ö. 893/1488) hadiste geçen *tenâfûs* kelimesini, *tenâzu* ' olarak açıklar.⁵³ Bu da insanların dünya imkânları adına kıyasıya mücadele içerisine girerek birbirlerine haksızlık etmeleri ve zarar vermeleri anlamına gelmektedir.

Günümüz açısından “yeryüzü hazineleri” ve “yeryüzü hazinelerinin anahtarlarının” Hz. Peygamber'e verilmesini, Hz. Peygamber ümmetinin sahip olduğu maddî imkânlar ve bunlara ulaşma yolları olarak değerlendirmek mümkündür. Günümüzde Müslümanlar hem ekonomik imkânlarla hem de bunları elde edebilecek bilgi birikimine ve tecrübeye sahiptir. İslâm dünyasında çok sayıda fakir olmasına rağmen lüks ve şatafat içerisinde yaşayan Müslümanların varlığı da inkâr edilemez. Fakirlik de zenginlik de mümin için bir imtihandır. Zenginlik imtihanı daha ağır ve daha mesuliyetlidir. Hz. Peygamber'in “Sizler için fakirlikten korkmuyorum. Fakat ben, sizden öncekilerin önüne serildiği gibi dünyanın sizin önünüze serilmesinden, onların dünya için yarıştıkları gibi sizin de yarışa girmenizden, dünyanın onları helâk ettiği gibi sizi de helâk etmesinden korkuyorum” hadisi⁵⁴ de zenginliğin aldatıcı özelliğine işaret etmektedir. Zengin, imkânlarını Allah yolunda seferber ettiği müddetçe Hz. Peygamber'in uyarısını dikkate almış ve dünyevî kazanç yarışına girmemiş olacaktır.

Nitekim Allah Teâlâ Şûrâ sûresinde bolluğun insanları olumsuz yönde etkileyeceğiyle ilgili şöyle buyurmaktadır: “Şayet Allah kullarına rızkı bol bol verseydi yeryüzünde taşkınlık ederlerdi; ama O dilediği ölçüye göre vermektedir. Çünkü O kullarının durumunu çok iyi bilmekte ve görmektedir”.⁵⁵ Hz. Peygamber mezkûr hadisinde, yeryüzünün hazinelerinin verilmesine değil bu hazinelerin kişiyi değiştirici ve dönüştürücü özelliğine dikkat çeker. Zira Hz. Peygamber, başka bir hadisinde Allah yolunda seferber edilen zenginliğin gıpta edilecek bir durum olduğunu belirtir.⁵⁶ Müslümanlar zenginleşmeli ancak zenginleşirken İslâm'ın prensiplerinden, Allah'a bağlılıktan ve âhirete dönük bir hayat yaşamadan uzaklaşmamalıdır. Zenginliğin ve dünya malının eleştirilen yönü, kişiyi dünyevîleştirmesidir.

⁵⁰ 4/Nisâ/48, 116.

⁵¹ İbnü'l-İrâkî, *Tarhu't-tesrib fi şerhi't-Takrib*, C.III, s.297.

⁵² İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1379/1960, C.VI, s.614.

⁵³ Molla Gürânî, Ahmed b. İsmail (ö. 893/1488), *el-Kevşerü'l-cârî ilâ riyâzi ehadîsi'l-Buhârî*, Thk. Ahmed İzzü İnâye, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut, 1428/2008, C.VI, s.398.

⁵⁴ Buhârî, Cizye, 1, Rikâk, 7.

⁵⁵ 42/Şûrâ/27.

⁵⁶ Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 20, Temennî, 5; Müslim, Salâtü'l-Misâfirîn, 47.

3.2.2. Kitap/Kur'ân ve süt uyarısı

Hiz. Peygamber'in ashabına hitaben ümmetini korku kavramıyla uyardığı hususlardan bir başkası, kitap ve süttür. Bu hususla ilgili olarak Ukbe b. Âmir'in rivayet ettiği hadiste Hiz. Peygamber şöyle buyurmuştur: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا بَالُ الْكِتَابِ؟ قَالَ: يَتَعَلَّمُهُ الْمُنَافِقُونَ ثُمَّ يُجَادِلُونَ بِهِ؛ إِنَّمَا أَخَافُ عَلَى أُمَّتِي الْكِتَابَ وَاللَّبْنَ قَالَ: قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا بَالُ الْكِتَابِ؟ قَالَ: مَا بَالُ الْكِتَابِ؟ قَالَ: أُنَاسٌ يُجِبُّونَ اللَّبْنَ، فَيَخْرُجُونَ مِنَ الْجَمَاعَاتِ وَيَتْرُكُونَ الْجُمُعَاتِ “Ümmetim için Kitap ve süttten korkuyorum!” Kendisine “Yâ Resûlallah! Kitap'ın durumunu bize açıklar mısınız?” diye soruldu. Resûlullah da “Münâfıklar onu öğrenir, sonra da onunla iman edenlere karşı mücadele ederler” şeklinde cevap verdi. Kendisine “Peki sütün durumu nedir?” diye soruldu. O da “İnsanlar sütü severler, bu sebeple cemaatlerden ayrılırlar ve cumaları da terk ederler” buyurdular.⁵⁷ Ukbe b. Âmir'in rivayet ettiği bu hadisin uyarı kısmı, *Müsnedü'r-Rûyânî*'de (ö. 307/919-20 “إِنَّمَا أَخْشَى عَلَى أُمَّتِي”⁵⁸ bazı hadis kaynaklarında “هَلَاكُ أُمَّتِي”⁵⁹ ve “إِنَّ أَخَوْفَ مَا أَخَافُ عَلَى أُمَّتِي”⁶⁰ şeklinde geçmektedir.

Hadiste geçen Kur'ân ve süt, en güvenilir ve en yararlı kaynaklar olması açısından birbirine benzemektedir. Kur'ân'ın ve sütün faydası asla tartışılmaz. Kur'ân aklın, gönlün ve ruhun; süt ise bedenın gıdasıdır. Ruh ve beden açısından Kur'ân ve süt birbirini tamamlar.

Hiz. Peygamber'in yaptığı uyarıların çoğu, insanlara zararı olacak ve yerilecek konular üzerine yoğunlaşırken bu hadiste insanlara faydası olan ve övülen öğeler üzerinden ümmetini uyarması, olumlu gibi görünen hususlarda bile insanların kayma ve yanlışlaşma ihtimallerine dikkat çekmek içindir. Hadisin mefhumunda, özellikle şeytanın bu iki hususta insanları aldatmak için özel çaba sarf ettiği uyarısı görülmektedir. Hem zâhirî hem de bâtinî yönden kötü olan ve zemmedilen hususların kötülüklerini anlamak kolaydır. Ancak zâhirî yönden güzel olan ve övülen şeyler yoluyla meydana gelen kötülükleri ve olumsuzlukları ortaya çıkarmak zordur. Hiz. Peygamber, ümmetinin başına gelecek gizli tehlikelere dikkat çekerek, insanların aldanabilecekleri hususların anlaşılmasını kolaylaştırmıştır.

Müslümanların Kur'ân yoluyla aldanabilecekleri uyarısı, Kur'ân hakkında konuşan herkesin samimi olmayabileceğini gösterir. Zira Müslümanlar, Kur'ân'ın kutsiyetinden dolayı onun hakkında konuşan herkesin doğru söylediği vehmine kapılabilirler. Hâlbuki başta münafıklar olmak üzere samimiyetsiz birçok kişi, Kur'ân vurgusu yaprak insanların yanlış fikirleri benimsemelerine sebep olabilmektedir. İbn Abdilber en-Nemerî (ö. 463/1071) *Câmi'ü beyânî'l-ilm ve fazlihî* isimli eserinde “sünneti bilmediği halde Kur'ân'ı tevil eden ve yorumlayan bâb” başlığı altında mezkûr hadisi zikreder. İbn Abdilber, Kur'ân uyarısı konusunda İbn Mes'ûd'un; “kendileri Kur'ân'ı göz ardı ettikleri halde sizi Allah'ın kitabına çağırın toplumlar göreceksiniz. İşte böyle bir durumda yapmanız gereken şey, ilim öğrenmektir. Bid'atlara ve farklı şeyler söylemek için kendini zorlayanlara karşı dikkatli olun ve eskiye

⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C.XXVIII, s.555-556.

⁵⁸ er-Rûyânî, Muhammed b. Hârûn (ö. 307/919-20), *Müsnedü'r-Rûyânî*, Thk. Eymen Ali Ebû Yemânî, Müssesetü Kurtubâ, Kahire, 1416/1996, C.I, s.182.

⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C.XXVIII, s.632; Ebû Ya'lâ, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, C.III, s.285; İbn Abdilber en-Nemerî (ö. 463/1071), *Câmi'ü beyânî'l-ilm ve fazlihî*, Thk. Ebû'l-Eşbâl ez-Züheyrî, Dâru İbni'l-Cevzî, el-Memleketü'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye, 1414/1994), C.II, s.1199.

⁶⁰ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, C.XVII, s.295; İbn Abdilber, *Câmi'ü beyânî'l-ilm ve fazlihî*, C.II, s.1201.

(Kur'ân'a ve sünnete) sarılın" sözüne yer vererek konunun anlaşılmasını sağlar.⁶¹ Hadiste dikkat çekilen husus, Kur'ân'ın tevil edilmesi değil, Kur'ân'ın manasının ve maksudunun dışında bir mananın ortaya atılarak kafaların karıştırılmasıdır.

Kur'ân yoluyla helak olma uyarısı, tefsir ilminin önemini vurgular. Günümüzde hem Batı dünyasında Kur'ân üzerine oryantalistlerin yaptığı çalışmalar hem de İslâm dünyasında sünneti bir kenara bırakıp sadece Kur'ân'ı merkeze aldığı iddia ederek yapılan yorumlar, hadisteki uyarının tezahürleri olarak görülebilir. Özellikle Kur'ân üzerine derin araştırmalar yapıp da Kur'ân'ın hükümlerini yerine getirmeyen âlimler, hadisteki uyarılanlar arasında değerlendirilebilir. Öte yandan Kur'ân'ı çok iyi yaşadıklarını iddia edip Kur'ân'ın zâhirî mânalarına bağlı kalarak asıl manaları göz ardı eden müfrit yaklaşımlar da bu kapsamda sayılabilir. Özellikle tekfir ve cihat âyetlerinin nüzûl ve sîret bağlamından kopararak âyetlerin lafzî/literal anlamları üzerinden kesin ve genelleyici hükümler çıkarmak da Kur'ân uyarısına dâhil edilebilir.

Necmüddîn el-Gazzî (ö. 1061/1651) hadiste geçen süt uyarısıyla ilgili olarak şeytanın sütün bulunduğu yerleri sevdiğini, sütün de daha çok kırsal alanlarda, çöl ve vahalarda bulunduğunu belirtir. Gazzî, çöl ve kırsal alanlarda oturmanın hoş görülmemesinden maksadın, bu alanlarda süt çok olduğu için şeytan korkusu olduğunu söyler.⁶² Bu yorum, hadisin lafzî/literal anlamı üzerine inşa edilmiş bir yorumdur. Hz. Peygamber dönemi ve her dönemde hadisin zâhirî anlamındaki uyarı, geçerliliğini sürdürmektedir.

Hadisteki süt uyarısını, dünyayı ve dünya metanını gösteren simgesel bir anlatım olarak da görmek mümkündür. Çağdaş müfessirlerden Me'mûn Hamûş hadiste süt üzerinden ümmetin uyarılmasını, kinayeli bir anlatım olarak değerlendirir. Ona göre hadiste anlatılmak istenen husus, insanların dünya işlerine Allah'ın emirlerinden ve âhiretten daha çok önemseyip değer vermeleri gelmektedir.⁶³ Süt, dünya nimetleri arasında herkesin ulaşabildiği yaygın olarak tüketilen bir içecektir. Hadiste süt üreticilerinin ibadetleri ihmal ettiği ve şehirden uzaklaştıkları, bu sebeple de Cuma namazına gelmedikleri belirtilmektedir. Hadiste süt simgesiyle, herkesi meşgul eden dünyevî uğraşların, farz ibadetleri aksatabilecek nitelik taşıdıkları anlatılmaktadır.

Bilindiği gibi süt, hayvanlara işaret eder. Âl-i İmrân sûresinin 3/14. âyetinde insanların dünya menfaatleri içerisinde tutkun ve düşkün oldukları yedi nimet zikredilir. Bunlar arasında altıncı sırada yer alan dünya nimeti, sağlam hayvanlardır. Sağmal hayvanların bir ürünü olan süt, insanları temel ibadetlerden alıkoyacak bir nitelik taşıdığına göre, insana sevdirilen ve herkesin kendi durumuna göre daha öncelikli olan diğer nimetler de bu uyarı kapsamına dahil edilebilir.

⁶¹ İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fazlihî*, C.II, s.1202.

⁶² el-Gazzî, Necmüddîn (ö. 1061/1651), *Hüsni't-tenebbüh li-mâverede fi't-teşebbüh*, Dârü'n-Nevâdir, Suriye, 1432/2011), C.VI, s.318.

⁶³ Me'mûn Hamûş, *et-Tefsîru'l-Me'mûn 'ale'l-Menheci't-tenzîl ve's-Şaḥîhi'l-mesnûn*, el-Mektebetü's-Şâmile'tü'z-Zehbiyye, 1428/2007, C.I, s.34.

3.2.3. Âlimlerin savaşa katılmaması uyarısı

Hiz. Peygamber'in ashâbına hitaben ümmetini korku kavramıyla uyardığı hususlardan bir başkası, âlimlerin savaşa katılmaması uyarısıdır. Konuyla ilgili olarak Abdullah b. Ömer'in rivayet ettiği hadiste Hiz. Peygamber şöyle buyurmuştur: لَا تُسَافِرُوا بِالْقُرْآنِ فَإِنِّي أَخَافُ أَنْ يَنَالَهُ الْعَدُوُّ “Kur’ân ile (düşman topraklarına) yolculuk yapmayın. Çünkü ben düşmanın onu ele geçirmesinden korkuyorum.”⁶⁴ Hadisin Müslim’deki rivayeti şu şekildedir: لَا تُسَافِرُوا بِالْقُرْآنِ، فَإِنِّي لَا أَمْنُ أَنْ يَنَالَهُ الْعَدُوُّ “Kur’ân ile yolculuk yapmayın. Ben düşmanın onu ele geçirmesinden emin olamıyorum.”⁶⁵ Hadisin Buhârî’deki rivayeti نَهَى أَنْ يُسَافَرَ بِالْقُرْآنِ إِلَى أَرْضِ الْعَدُوِّ “Resûlullah, düşman beldelerine Kur’ân ile yolculuk yapmayı yasakladı” şeklindedir.⁶⁶

Hadiste Hiz. Peygamber’in korkusunun nedeni, düşman tarafından Kur’ân’ın ele geçirilmesidir. Bu korkunun sebebi ona hürmetsizlik⁶⁷ ve hakaret⁶⁸ şeklinde açıklanır. Kur’ân’ın düşmanın eline geçip-geçmeyeceği ihtimalinin, zann-ı galibe göre belirleneceği ifade edilir.⁶⁹ Bu yaklaşıma göre, düşmanın Kur’ân’ı ele geçirme ihtimali varsa, Kur’ân’la yolculuk yapmak caiz değildir; düşmanın Kur’ân’ı ele geçirme ihtimali yoksa ya da düşükse bu durumda Kur’ân’la birlikte düşman beldelerine yolculuk yapmakta bir sakınca yoktur.⁷⁰ İbn Battâl (ö. 449/1057) Kur’ân’la yolculuk yapma yasağının haram-farz gibi yasaklar mânâsında değil, Kur’ân’a saygı ve hürmetten dolayı teşvik ve davet şeklinde mendup olduğunu ifade eder.⁷¹ İbn Battâl bu açıklamasını, Hiz. Peygamber’in bazı hükümdarlara, onların necis olduklarını ve okuyacaklarını bildiği halde baştan sona bir âyeti tam olarak yazıp-gönderdiği bilgisiyle destekler.⁷²

Endülüslü Mâlikî fakihlerinin önde gelenlerinden Ebû Bekir İbnü’l-‘Arabî (ö. 543/1148), *el-Ğabes fî şerhi Muvatta’a*’i Mâlik b. Enes isimli eserinde “düşman topraklarına Kur’ân ile yolculuk yapmayın” hadisinin iki şekilde yorumlanabileceğini ifade eder. İbnü’l-‘Arabî, “bazı hocalarımdan şöyle duydum” der: “Düşman diyarına Kur’ân ile yolculuk yasağı, şehit edilecekleri endişesinden dolayı âlimlerle yapılan yolculuktur.”⁷³ Bu görüşe göre Kur’ân ile kastedilen, âlimlerdir. İbnü’l-‘Arabî birçok İslâm âliminin, hadiste geçen Kur’ân’ı lafzî/literal anlamda yorumlayarak hüküm bina etmelerini eleştirir ve şöyle der: “Kur’ân ile yolculuk konusuna gelince, Kur’ân ile yolculuktan düşman etkilenmez. Mushaf, tevhit ve Kur’ân ile yüklü âlimlerin kalplerinde karar kılmıştır. Mushaf yapraklarıyla bu nasıl

⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C.VIII, s.99.

⁶⁵ Müslim, İmâre, 24.

⁶⁶ Buhârî, Cihâd, 127.

⁶⁷ İbn Battâl, Ebû’l-Hasen (ö. 449/1057), *Şerhu Şahîhi’l-Buhârî li İbn Battâl*, Thk. Ebû Temim Yasir b. İbrahim, Mektebetü’r-Rüşd, Riyad, 1424/2003, C.V, s.150.

⁶⁸ el-Bâcî, Ebû’l-Velîd Süleymân b. Halef (ö. 474/1081), *el-Müntekâ şerhu Muvatta’a*, Matbaatü’s-Seâde, Mısır, 1332/1914, C.III, s.166.

⁶⁹ el-Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî (ö. 370/981), *Şerhu muhtaşari’t-Tahâvî*, Thk. İsmetullah İnyetullah Muhammed, Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmî, y.y., 1431/2010, C.VII, s.191.

⁷⁰ Cessâs, *Şerhu Muhtaşari’t-Tahâvî*, C.VII, s.190.

⁷¹ İbn Battâl, *Şerhu Şahîhi’l-Buhârî li İbn Battâl*, C.V, s.150.

⁷² İbn Battâl, *Şerhu Şahîhi’l-Buhârî li İbn Battâl*, C.V, s.150.

⁷³ İbnü’l-‘Arabî, Ebû Bekr (ö. 543/1148), *el-Ğabes fî şerhi Muvatta’a*’i Mâlik b. Enes, Thk. Muhammed Abdullah, Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, y.y., 1412/1992, s.604.

olacak ki!”⁷⁴ İbnü'l-‘Arabî bu açıklamalarında Kur’ân yapraklarından ziyade, âlimlerin düşmanın eline geçmesi tehlikesine dikkat çeker. Böyle bir sonuç, hadisin kinaye yoluyla yorumlanmasından ortaya çıkar.

İbnü'l-‘Arabî’nin bu yaklaşımı her ne kadar birçok fakih ve muhaddisin yorumlarına muhalif olsa da günümüz açısından üzerinde dikkatle durulması gerekir. Âlimlerin yetişmesi kolay değildir ve onlar İslâm toplumunun beynidir. İslâm’ın doğru şekilde sonraki nesillere aktarılması, âlimler sayesinde olmaktadır. Hadisin âlimlerin savaflara gönderilmemesi yönündeki yorumu, İslâm devletlerinin savaş stratejisini oluşturmalarına da önemli katkı sağlar. Bu yorum, aynı zamanda savaşla ilgili birçok hükmü ve stratejiyi açıklayan Tevbe sûresinin “*Müminlerin hepsinin toptan sefere çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminde bir grup dinde (dinî ilimlerde) geniş bilgi elde etmek ve kavimleri (savaştan) döndüklerinde onları ikaz etmek için geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar.*”⁷⁵ âyetiyle de örtüşmektedir.

3.2.4. İslâm ümmetini sıkıntıya sokma korkusu

Hz. Peygamber, korku kavramıyla genelde ümmetini uyarmış ve onları dikkatli olmaya çağırmıştır. Ancak bazı durumlarda Hz. Peygamber, korku kavramını kendi uygulama ve tavsiyelerinin, ümmetine ağır geleceğinden endişe ettiği konularda kullanmıştır. Konuyla ilgili olarak Hz. Aişe’nin rivayet ettiği hadis şöyledir: *خَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ عِنْدِي، وَهُوَ قَرِيرُ الْعَيْنِ، طَيَّبُ النَّفْسِ، ثُمَّ رَجَعَ إِلَيَّ وَهُوَ حَزِينٌ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ خَرَجْتَ مِنْ عِنْدِي، وَأَنْتَ قَرِيرُ الْعَيْنِ، وَرَجَعْتَ وَأَنْتَ حَزِينٌ؟ فَقَالَ: إِنِّي دَخَلْتُ الْكَعْبَةَ، وَوَدِدْتُ أَنِّي لَمْ أَكُنْ حَزِينٌ، فَفَعَلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ خَرَجْتَ مِنْ عِنْدِي، وَأَنْتَ قَرِيرُ الْعَيْنِ، وَرَجَعْتَ وَأَنْتَ حَزِينٌ؟ فَقَالَ: إِنِّي أَخَافُ أَنْ أَكُونَ، أَنْتَعَبْتُ أُمَّتِي مِنْ بَعْدِي. Sonra üzüntülü bir şekilde geri döndü. Ben de “Yâ Resûlallah benim yanımdan sevinçli olarak çıkmıştınız, şimdi üzüntülü olarak geri döndünüz” dedim. Bunun üzerine şöyle dedi: “Kâbe’nin içine girdim, girmemiş olmayı arzu ederdim. Benden sonra ümmetimi sıkıntıya sokmaktan korkuyorum.”⁷⁶ Beyhakî, Hz. Peygamber’in Kâbe’ye girişinin Veda haccında gerçekleştiğini, Mekke’nin fethinde ve umretü’l-kazâda gerçekleşmediğini ifade eder. Gerekçe olarak ise Hz. Aişe’nin Mekke fethinde ve umretü’l-kazâda bulunmadığını gösterir.⁷⁷ Hz. Peygamber, Kâbe’nin içine girmesinin hac menâsikinden kabul edilmesine ve müminlerin oraya girmek için yarış ederek güçlülerin zayıfları ezerek meşakkatli bir ortamın doğmasına sebep olacağı için endişelenmiştir. Kâbe’nin içine girmeyi ilk sırada hak eden Hz. Peygamber, girdikten sonra pişman olmuş ve ümmetine olan şefkatinden dolayı bu hakkı kullanmamayı arzu etmiştir. Ümmetin sıkıntıya girmesi dünyevî ve uhrevî amaçlar çerçevesinde değerlendirilebilir. Belirli dönemlerde Kâbe’nin içine girebilmek için rüşvet ve adam kayırma gibi olaylar yaşanmıştır. Böylece müstehap olan bir davranış, kul hakkına girilmesine ve haram fiillerin işlenmesine yol açarak âhirette kişiyi zor duruma sokacak bir hal almıştır.*

⁷⁴ İbnü'l-‘Arabî, *el-Ğabes fi şerhi Muvafta’i Mâlik b. Enes*, s.604.

⁷⁵ 9/Tevbe/122.

⁷⁶ İbn Mâce, Menâsik, 79; Ebû Dâvûd, Menâsik, 95; Tirmizî, Hacc, 45.

⁷⁷ Remlî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Hüseyin (ö. 844/1440), *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, Dâru'l-Felâh, Mısır, 1437/2016, C.IX, s.209.

5. Kaynakça

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, *Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1987.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *Müsnedü'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, Thk. Şuayb el-Aranût, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1421/2001.
- el-Bâcî, Ebû'l-Velîd, *el-Müntekâ şerhu Muvatta'*, Matbaatü's-Seâde, Mısır, 1332/1914.
- el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, *Şuabü'l-îmân*, Thk. Abdulalî' Abdulhamîd, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1423/2003.
- el-Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr, *el-Bahru'z-zehhâr/Müsned*, Thk. Âdil b. Sad-Mahfuzurrâhmân, Mektebetü'l- Ulûm ve'l-Hikem, Medine, 1427/2006.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmi'u's-Şahîh*, Nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr, Dâru Tavki'n-Necât, y.y., 1422/2001.
- el-Cessâs, Ebû Bekr, *Şerhu muhtaşari't-Taḥâvî*, Thk. İsmetullah İnyetullah Muhammed, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, y.y., 1431/2010.
- Cürcânî, es-Seyyid eş-Şerîf, *Kitâbü't-Ta'rifât*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan, 1403/1983.
- Dihlevî, Ebû'l-Mecd, *Lema'âtü't-Tenkîh fi Şerhi Mişkâti'l-Meşâbih*, Thk. Takiyyüddin en-Nedvî, Dâru'n-Nevâdir, Suriye, 1435/2014.
- Ebû Dâvûd, Süleymân, *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, Thk. Muhammed Abdilmuhsin et-Turkî, Dâru'l-Hicr, Mısır, 1419/1999.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali, *Müsnedü Ebî Ya'la*, Daru'l-Me'mun, Dımaşk, 1403/1984.
- Elbânî, Nâsırüddîn, *Şahîhu't-tergîb ve't-terhib*, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd, 1421/2000.
- et-Tirmizî, Ebû İsa, *el-Câmi'u's-Şahîh*, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire, 1395/1975.
- el-Gazzî, Necmüddîn, *Hüsnü't-tenebbüh li-mâverede fi't-teşebbüh*, Dâru'n-Nevâdir, Suriye, 1432/2011.
- Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek 'ale's-Şahîhayn*, Thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1411/1990.
- Hamûş, Me'mûn, *et-Tefsîru'l-Me'mûn 'ale'l-Menheci't-tenzil veş'-Şahîhi'l-mesnûn*, el-Mektebetü's-Şâmiletü'z-Zehebiyye, 1428/2007.
- İbn Battâl, Ebû'l-Hasen, *Şerhu Şahîhi'l-Buhârî li İbn Battâl*, Thk. Ebû Temim Yasir b. İbrahim, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1424/2003.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr, *Kitâbü'l-muşannef fi'l-eḥâdiş ve'l-âşâr*, Thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1409/1988.
- İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1379/1960.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah, *Sünenü İbn Mâce*, Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Kahire, 1395/1975.
- İbn Teymiyye, Takiyyüddîn, *el-Kavâ'idü'n-Nürâniyye*, Thk. Ahmed b. Muhammed el-Halîl, Dâru İbni'l-Cevzî, el-Memleketü'l-'Arabîyyeti's-Suûdiyye, 1422/2020.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr, *el-Kabes fi Şerhi Muvatta'î Mâlik b. Enes*, Thk. Muhammed Abdullah, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, y.y., 1412/1992.
- İbnü'l-İrâkî, Ebû Zür'a, *Tarḥu't-Tesrîb fi Şerhi't-Takrîb*, Tab'a'l-Mısriyye'l-Kâdime, Kahire, trs.
- Molla Gürânî, *el-Kevşerü'l-cârî ilâ riyâzi eḥâdişi'l-Buhârî*, Thk. Ahmed İzzü İnâye, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut, 1428/2008.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed, *Feyzü'l-ḡadîrşerhu'l-Câmi'i's-şagîr*, el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, Mısır, 1356/1938.

- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed, *et-Teysîr bi-şerhi'l-Câmi 'i's-şagîr*, Mektebetü'l-İmâm eş-Şâfiî, Riyad, 1408/1988.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn el-Haccâ, *el-Câmi 'u's-şahîh*, Nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, y.y., Kahire, 1374-75/1955-56.
- Öğüt, Salim, “*İmam*”, *DİA*, İstanbul 2000.
- Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'an*, Thk. Safvân Adnân Dâvudî, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1412/1992.
- er-Remlî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn, *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, Dâru'l-Felâh, Mısır, 1437/2016.
- er-Rûyânî, Muhammed b. Hârûn, *Müsnedü'r-Rûyânî*, Thk. Eymen Ali Ebû Yemânî, Müessesetü Kurtubâ, Kahire, 1416/1996.
- Sindî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni İbn Mâce/Kifâyetü'l-hâce fi şerhi Süneni İbn Mâce*, Dâru'l-Cil, Beyrut, trs.
- Şuayb el-Arnaût, “4205 Nolu Hadis Dipnot Açıklaması”, *Süneni İbn Mâce*. mlf. İbn Mâce, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, y.y., 1430/2009.
- et-Taberânî, Ebü'l-Kâsım, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, Thk. Hamdi b. Abdülmecîd es-Selefi, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, 1414/1994.
- el-Ukberî, Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn, *İ'râbü mâ yüşkilü min Elfâzi'l-hadîsi'n-nebevi*, Thk. Abdülhamîd Hindâvî, Müessesetü'l-Muhtâr, Kahire, 1420/1999.
- ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmiği't-tenzîl*, Dâru'l-Kütübi'l-'Arabiyye, Beyrut, 1407/1987.